

УДК 342.722

Луцький Іван Михайлович,
 доктор юридичних наук,
 доктор канонічного права,
 професор, академік УАН,
 завідувач кафедри церковно-канонічних
 і державно-правових дисциплін,
 ректор Івано-Франківського університету права
 імені Короля Данила Галицького

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті здійснюється спроба визначити ступінь впливу релігійного чинника на процеси українського націотворення. Крізь призму аналізу понять релігія та право, визначається їх взаємозв'язок і рівень взаємопроникності. Охарактеризовано вплив релігії на формування національної свідомості на сучасному етапі державотворення. Здійснюється порівняння процесів націотворення в Україні та Польщі, в контексті аналізу релігійної ситуації в цих країнах.

Ключові слова: релігійність, право, націотворення, державотворення, ідеологія, релігійний чинник.

Постановка проблеми. Процес націотворення, що в Україні, як і в інших країнах Центрально-Східної Європи активізувався у ХІХ ст. під впливом кількох суттєвих чинників. Розвиток правових та соціальних ідей, національної культури, свідомості стали ключовими чинниками у процесі формування націй. Разом з тим, вагомий вплив на консолідацію нації здійснила релігія загалом та церква зокрема. У випадку України, релігійний чинник, на нашу думку, став визначальним, оскільки виступав фактором національної само ідентифікації на основі якої формувалися політичні, соціальні та культурні ідеї.

Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю спеціального дослідження, що розкриває вплив релігійного чиннику на процес націотворення. Суспільна значущість дослідження полягає у необхідності визначити ступінь релігійності українського суспільства на сучасному етапі, а також аргументації чи спростування взаємопроникнення релігії та політики, встановлення меж впливу церкви на суспільну свідомість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії релігії та політики присвячені численні наукові праці. Характерною рисою більшості праць є визначення методологічних засад та понятійного апарату. Існують різноманітні підходи до розкриття сутності понять «релігія», «право», «церква», «державна» та «нація», визначення ступеня їх взаємозв'язку та взаємовпливу. Разом з тим, поза увагою залишилося питання впливу релігії на процес націотворення.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських науковців, як Н. Голованова, В. Єленський, О. Кудояр, О. Кузьмова, І. Ломака, Д. Маркович та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття впливу релігії на процеси націотворення в Україні, ступінь проникнення релігії у правову систему і навпаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до визначення ступеню впливу релігійного чинника на процеси націотворення в Україні та Польщі, необхідно розкрити філософсько-правовий зміст категорії «релігія», що дасть змогу з'ясувати ступінь її впливу на державу, право, народ та процес формування націотворення і свідомості.

Найпоширенішим є розуміння релігії, як форми суспільної свідомості, що відбиває залежність людини від природних та суспільних сил, а також спробу перебороти цю залежність у сфері суб'єктивних поглядів [7, с. 245–249]. Загалом релігія виникає внаслідок неясних уявлень первісних людей про їхню власну природу й про зовнішню природу – тієї, що їх оточувала і в умовах якої вони проживали.

В основі всіх релігій лежить уявлення про те, що Бог створив людину й умови для її життя, причому останні Бог змінює по своїй волі залежно від заслуг або провини людини. На питання про те, чи існував Бог раніше людини, давньогрецький філософ Ксенофан відповідав уже в VI ст. до н.е., стверджуючи, що люди створювали богів за власною подобою, він підкреслював, що якби воли, коні й леви мали руки й могли, подібно людям, малювати й створювати твори мистецтва, то коні зображували б богів схожими на коней, а воли – схожими на волів. Надалі ці погляди лягли в основу матеріалістичної концепції походження Бога, відповідно до якої людський Бог є не що інше, як обожнена суть людини, а розходження релігій (отже, розходження богів) – це відбиття розходжень людей, трансформоване в релігійній свідомості [6].

Подальший розвиток релігійної свідомості обумовлюється зростанням ролі соціальних факторів і виявляється у виникненні соціальних релігій на зміну природним [7, с. 247]. Біля витоків таких змін стояв суспільний поділ праці.

Процес взаємодії релігійної свідомості й держави починається внаслідок виникнення соціальних релігій. У такий спосіб відбувається еволюція від домінуючої ролі релігійної свідомості у суспільній свідомості в середні віки, коли церква регулювала всі сфери життя суспільства, до співробітництва церкви й держави в регулюванні громадського життя, у наш час. Таке співробітництво супроводжувалося заорганізованістю й бюрократизацією релігії. Як вираження протесту проти бюрократичної сутності організованої релігії виникла у другій половині XX ст. так звана нова релігійна свідомість, що охопила сотні нових релігійних віровчень [8, с. 486].

Початок XXI ст. вніс свій вплив на процес формування релігійної свідомості. Релігія трансформується подібно до культури та побутових відносин. Вона стала об'єктом проникнення передових цифрових технологій, почала використовувати нові шляхи та методи впливу на широкі верстви суспільства з метою утвердження свого авторитету, або збереження на попередньому рівні. Загалом, на сучасному етапі формування релігійної свідомості відбувається на трьох взаємозалежних і взаємозумовлених рівнях:

- 1) загальні фактори, тобто ті, що однаковою мірою стосуються трансформації релігійної свідомості внаслідок соціокультурних змін на мегарівні як світу загалом, так і України зокрема;
- 2) специфічно українські, зумовлені соціально-культурними змінами на макрорівні в українському соціумі;
- 3) умови буття окремої особи на її мікрорівні [6].

Всі три запропоновані рівні є взаємозалежними в контексті аналізу релігійної свідомості сучасної України, вони взаємодоповнюють один одного і формують цілісну картину ментального образу пересічного українця. Однак у цьому плані варто додати ще один рівень або чинник, який визначає глибину духовної свідомості – поліконфесійність. Саме наявність в Україні значної кількості релігійних конфесій веде в кінцевому випадку до формування духовної свідомості з різними векторами ідеологічної орієнтації і світогляду.

Говорячи про вплив релігії на формування свідомості та духовності, вплив на неї різноманітних чинників, необхідно основну увагу зосередити на процесі взаємодії релігії та політики, що на межі ХХ-ХХІ ст. стали нерозривно пов'язаними, не лише в Україні, а й у країнах Центрально-Східної Європи. Можна стверджувати, що в Україні впродовж останніх років спостерігається духовний вакуум, який заповнюється будь-яким релігійним сурогатом [5]. Проте, більшість населення відносить себе до християн католицької чи православної церков. Як показують дослідження останніх років кількість віруючих в Україні залишається відносно стабільною: у 2000 р. визнали себе віруючими 57,8% громадян, у 2002 р. – 60,2%, у 2007 р. – 59%; невіруючими – 11,9%, 10,7% та 9,6% опитаних відповідно [2].

Проблема поліконфесійності є надзвичайно актуальною і з'ясування її причин дозволить розкрити специфіку формування релігійної свідомості українців. Разом з тим варто погодитися з думкою А. Колодного, що процес релігієвибіру українців загалом завершився [9, с. 302]. Автор також наводить основні фактори, що впливають на релігійне багатоманіття українців. Першим чинником А. Колодний називає наше межове розташування між Сходом і Заходом, між двома світовими релігіями – християнством та ісламом, між двома основними течіями християнства – Православ'ям і Католицизмом. Друге – відсутність в Україні протягом століть національної держави, що не сприяло утвердженню на наших теренах своїх національних церков, а також особлива ментальність місцевих управлінців, для яких в переважній більшості областей українсько-національне, в т.ч. й церковне, не стало святиною. При цьому влада не сприяє утвердженню в Україні національних Церков. Третє – урбанізація, яка створила умови, коли на релігієвибір особистості, особливо у великих містах, вже не впливає усталена громадська думка чи сімейна традиція. Четверте – відсутність відпорності, скажу образно, конфесійної екології, у наших історичних церков, їхня нездатність до місіонерської роботи. П'яте – матеріальна скрута традиційних церков, які нездатні налагодити таку благодійницьку, освітню чи видавничу діяльність, як це можуть привнесені в Україну в останнє десятиліття конфесії або протестантські конфесії, що одержують значну матеріальну допомогу від своїх зарубіжних побратимів [9, с. 302-303].

Загалом поліконфесійність затверджена Конституцією України. Так, у ст. 35 Конституції України зазначено, що: «кожен має ...свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [3, с. 14].

Розглядаючи релігію як чинник націотворення і аналізуючи досвід України та Польщі в цьому плані окрему увагу слід зосередити на ролі міжнародного чинника. А.Колодний у цьому аспекті визначає ряд проблем, що мають визначальний вплив на релігійність українців та вплив релігії на політикум. Першою проблемою він визначає відсутність спеціальних законів, які б обмежували втручання зарубіжних релігійних центрів у внутрішнє релігійне життя України, регулювали відносини певних наших релігійних інституцій з їх конфесійними центрами за кордоном. Впродовж останніх років

в Україні спостерігається посилення іноземного впливу, в тому числі й релігійного на процес державотворення. Особливо це простежується на українсько-російських зв'язках та ідеологічному домінуванні в них православної церкви.

Другою проблемою є консерватизм у дотриманні системи інституційного підпорядкування у релігійній сфері зарубіжжю, що склалося в часи СРСР, коли практично була відсутня свобода віросповідань. Проблемою українців у плані взаємозв'язку свідомості релігії та політики є толерантність і міжнародна законопослушність, що на думку А. Колодного, сприяє проникненню в нашу країну іноземних релігійстворів, легко йдемо на їх реєстрацію й офіційне визнання. Вплив цих проблем особливо простежується у посиленні у проникненні численних релігійних сект, які окрім ідейного та духовного змісту сповідують яскраво виражену матеріальну сутність.

Важливою проблемою, яка є складовою нашої національної ментальності є податливість до зверхних зазіхань із-за кордону або зарубіжних релігійних центрів, а також інших держав на наші релігійні громади чи то під приводом плекання-захисту якоїсь спільності-єдності канонічної території, чи то під приводом забезпечення нормальної діяльності певної національно-меншинної спільноти, опікування інтересами наявних у нас національно-релігійних меншин [9, с. 303].

Трансформуючи поліконфесійність та чинники впливу релігійності на правову систему варто зауважити, що вона має безпосередній вплив на практичну політичну ситуацію в країні, зокрема на партійне життя та діяльність політиків. Так, поліконфесійність змушує політиків бути обережними щодо своїх офіційних релігійних поглядів, адже висловивши приналежність до однієї конфесії, він політик відверне від себе електорат, який належить релігійних організацій інших конфесій. Проте, «мода» на хрестові ходи, молитви на площах, проведення суспільних заходів, що освячуються представниками різних конфесій на підтримку різних політичних лідерів свідчить про тісну взаємодію політики та релігії. Такі факти свідчать про неопублічні домовленості між Церквою та політичними партіями, що ж ще одним засобом впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Україні [5].

Загалом релігія почала відігравати помітну роль у житті нашого суспільства та держави ще з часу здобуття Україною незалежності. Сьогодні, коли попередня державна ідеологія (радянська) зазнала краху, а нові ідеології не завоювали довіри людей, великого значення на шляху духовного відродження України набуває релігія як форма суспільної свідомості та важливий інститут громадянського суспільства. Як зазначає з цього приводу О.М. Кудояр, крах комуністичної ідеології, системи виховання спричинив своєрідний вакуум світоглядно-виховних цінностей [4]. Людина залишилася віч-на-віч зі своїм новим для неї суспільним середовищем. Україну захопила хвиля конфесійної політизації, зневаги до традицій і авторитету, історичних і культурних надбань. За цих умов зросло значення релігії, церкви. Тому не випадково, що найбільшою довірою в суспільстві користується саме Церква. Безумовно, Церква не є політичним інститутом, але, як свідчать історичний досвід і сучасність, справляє досить відчутно впливає на політичне життя суспільства.

У сучасній Україні можна виділити три основних напрямків впливу релігії на політику. Перший напрямок характеризує вплив релігії як певної ідеологічної системи, яка активно втручається в політичне життя шляхом впливу на політичні погляди віруючих. Таке втручання може мати різноманітний політичний характер, усе залежить від позицій, симпатій чи антипатій діячів церкви, від соціально-політичної обстановки. Так, серед політично активних релігійних організацій, які найбільше прагнуть вливати на виборців, опинилися найбільші православні церкви, що діють в Україні, – Українська

православна церква Московського патріархату та Українська православна церква Київського патріархату. Церкви намагаються використовувати політичні сили для обмеження релігійної свободи й усунення конкурентів. У цьому криється далеко не зацікавленість в духовному розвитку прихожан, а звичайний бізнес – кожна церква прагне буди монополістом, тобто отримати статус Єдиної державної Церкви.

Другим напрямком впливу релігії на політику є самі політичні діячі, які використовують релігію, її організації у своїх власних цілях, для того щоб надати масовим соціально-політичним рухам відповідного характеру (тут можуть використовуватися різні засоби, як матеріальні, так й ідеологічні). Третій напрямок стосується самих віруючих, які у силу конкретних роздумів віруючі беруть участь у масових соціальних рухах, звертаються до релігії для ідеологічного оформлення своїх інтересів [4].

Зрештою в українському суспільстві взаємовідносини релігійних і політичних інститутів розглядаються в двох ключових аспектах. Перший пов'язаний із виконанням релігією функцій обґрунтування й підтримки цінностей даного суспільства. Ці цінності втягнуті також у політичну діяльність, справляють вплив на ставлення до закону та влади: виявляються в підтримці чи протидії їм. Другий аспект – співвіднесення релігії з політикою як інституції, що представляє інтереси тих чи інших соціальних груп, які пов'язані з посиленням їх впливу. Релігійні організації на різних рівнях, включаючи інституціональний, беруть участь у політиці через активну ідеологічну діяльність [4].

Загалом релігія на сучасному етапі користується великою популярністю в українському суспільстві. Це у свою чергу сприяло тому, що релігія перетворилася на об'єкт впливу політики, яка використовує її у власних цілях.

Причини сьогоденної ситуації в питаннях взаємодії політики та релігії варто шукати в минулому. Як відомо, за часів Радянського союзу існувало відокремлення держави та релігії, що згодом спричинило атеїстичну налаштованість населення. Єдиною допустимою політичною та й, фактично, релігійною організацією в СРСР була Комуністична партія. За цих умов, досвіду партійної співпраці та релігійних організацій майже не було. Церква, хоча й існувала в ті роки майже напівлегально, проте суттєвого впливу на населення не робила. Отже, за роки радянського союзу не було вироблено легітимної практики співпраці партійних та релігійних організацій.

Проте, як показують факти, в сучасній Україні вплив Церкви, як сталого державного інституту більш потужний та глибинний, ніж вплив партій. Причиною цього є відсутність довіри населення до політичних партій і внутрішньополітична дестабілізація. Саме в такий час зростає роль релігійного чинника в житті суспільства, яка символізує духовні пошуки людини. Як це не дивно, але саме в цей момент населення піддається впливу релігійно-політичної агітації. Для багатьох віруючих духовний наставник є найбільш авторитетною особою, чії слова чи точка зору сприймається як єдино правильна. Саме цей вплив використовується при політичних агітаціях.

У контексті визначення впливу релігії на процес державотворення необхідно основну увагу зосередити на питанні національної інтеграції, що було і залишається однією з найгостріших. У суспільстві панує переконання, що національна інтеграція можлива лише за умов оформлення національної ідеї – системи цінностей, здатних об'єднати народ. З перших років незалежності великі надії як на ідейного провідника народу покладалися на церкву. І ці сподівання мали перед собою реальне підґрунтя, про що свідчив досвід сусідніх країн.

Найяскравішим прикладом для України у цьому аспекті, повинна слугувати Польща, де католицька церква з початку 80-х років стала провідником у боротьбі з

тоталітарним режимом і до сьогодні є найвищим моральним авторитетом для населення [1]. Національна єдність польського народу значною мірою опирається на християнські ідеї, носієм яких є саме католицька церква.

У Польщі статус церкви визначається глибокою історичною традицією. Протягом віків католицька церква була єдиною ідейною опорою держави. Саме католицька церква виступала поборником ідей демократії та гуманізму, очолила національну-боротьбу проти радянського засилля. Зрештою саме церква сформувала тип високоморального громадянина.

Разом з тим, на сучасному етапі, у Польщі спостерігається певна криза у релігійній свідомості. Молодше покоління поляків дистанціюється від церкви як інституції, а звідси – відкидають пропоновані церквою ідеали. Особливо гостро критика церкви спостерігається по відношенню до її взаємозв'язку з політикою і державою.

Висновки. Таким чином, процес націотворення в Україні характеризується тривалістю та специфічними умовами розвитку зумовленими цілим рядом факторів, що взаємопов'язані між собою. Розкриваючи зміст нашого дослідження ми прийшли до таких висновків:

- релігія відіграла та відіграє ключову роль у формуванні державності, правової, соціальної та духовної культури українців. Становлення національної державності безпосередньо пов'язане із прийняттям та еволюцією християнства у X ст. Християнські правові ідеали визначили сутність світської влади в часи Київської Русі;

- особливістю впливу релігії на становлення української державності є історично притаманна поліконфесійність, що визначило чималу кількість підходів до розуміння державності, форми її організації та суспільних відносин. Після 1596 р. основні суперечності у духовній площині точилися між православ'ям та греко-католицизмом, що відповідно представляли східний та західний духовні світи. Разом з тим, поліконфесійність в Україні має чітко визначену регіональну специфіку і не завжди відповідає світоглядній приналежності. Так, у Галичині, саме греко-католицька церква стала основною опозицією до посиленої католизації населення краю. Тобто дві церкви – католицька та греко-католицька, що належали до західного духовного світу, перебували у відкритій суперечці, нерідко нехтуючи духовними принципами;

- у сучасному українському суспільстві вплив релігії на свідомість населення та процес націотворення і надалі стабільно високий. Україна та Польща належать до найбільш релігійних країн Європи. Однак, глобалізація суспільства вносить свої корективи у цю ситуацію. Молоде покоління соціально активних громадян, все частіше відмовляються від духовних постулатів церкви. Більше того вони виступають проти втручання церкви у політичну сферу та розвиток держави.

Список використаних джерел

1. Голованова Н. О. Вплив церкви на процеси національної інтеграції в період розбудови громадянського суспільства в Україні / Н. О. Голованова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13_2003/articles/stat33.html.
2. Єленський В., Перебенюк К. Релігія. Церква. Молодь / В. Єленський, К. Перебенюк. – К.: А.Л.Д., 1996. – 160 с.
3. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.

4. Кудояр О. М. Роль релігійного чинника в політичному процесі в Україні / О. М. Кудояр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec4/s4a7.html.
5. Кузьмова О. Вплив релігійного фактору на внутрішню політику України / О. Кузьмова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irs.ucu.edu.ua/irs_news/939/.
6. Ломака І. І. трансформація релігійної свідомості та її вплив на українське суспільство / І. І. Ломака. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Polzap/2010_2/10liinuc.pdf.
7. Маркович Д. Общая социология : [пер. с серб.-хорв.] / Д. Маркович. – Ростов-н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1993. – 432 с.
8. Смелзер Н. Социология: [пер. с англ.] / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 687 с.
9. Україна релігійна. Колективна монографія. Книга друга: Прогнози релігійних процесів України. – К., 2008. – 341 с.

**Луцкий И. М. Религиозный фактор в процессе украинской нации
(политико-правовой аспект)**

В статье предпринимается попытка определить степень влияния религиозного фактора на процессы формирования украинской нации. Сквозь призму анализа понять религия и право, определяется их взаимосвязь и уровень взаимопроникновения. Охарактеризованы влияние религии на формирование национального сознания на современном этапе создания государства. Осуществляется сравнение процессов нациоформирования в Украине и Польше, в контексте анализа религиозной ситуации в этих странах.

Ключевые слова: религиозность, право, нация, государство, идеология, религиозный фактор.

Lutskyi I. M. Religious Factor in the Ukrainian nation (political-legal aspect)

The paper attempts to determine the degree of influence of the religious factor on the formation of the Ukrainian nation. Through the prism of analysis to understand the religion and the law is determined by their relationship and the level of interpenetration. Characterized by the influence of religion on the formation of national consciousness at the present stage of state building. Compares the nation building process in Ukraine and Poland, in the context of the analysis religioznoi situation in these countries.

Key words: religion, law, nation, state, ideology, religious factor.

